

آذری خاکستر
پژوهشگر تاریخ

✚ زیارت حرم مطهر باعث شده است خیل مشتاقان و ارادتمندان امام رضا(ع) در سالیان متمادی سواره یا پای پیاده از دورترین نقاط جهان به مشهد مشرف می‌شدند مورد توجه مورخان و نویسندگان باشند. مؤلف روضه الصفا در این زمینه نوشته است: مشهد مقدس و مرقد این امام، علی‌الاطلاق مرجع ایرانیان و مقصد سالکان اکابر و اصاغر آفاق است. در سده نهم قمری نیز کلاویخو، جهانگرد اسپانیایی که سفری به مناطق مختلف ایران داشته، درباره مشهد و زیارت آن نوشته است: هر زائری که به آنجا رفته باشد، چون بازگردد، همسایگانش نزد او می‌آیند و لبه قبابی او را می‌بوسند.

فرهنگ زیارت بین شیعیان تا آنجا اهمیت دارد که تعدادی از پادشاهان صفوی سفرهای زیارتی مختلفی به مشهد و بقاع متبرکه داشتند به طوری که سال ۹۱۳ قمری، شاه اسماعیل پس از غلبه بر شیبک‌خان ازبک، برای زیارت به مشهد می‌آید. شاه تهماسب اول نیز پس از پیروزی بر عبیدخان ازبک چندین مرتبه به مشهد مسافرت کرد و به زیارت امام رضا(ع) مشرف شد. هم‌چنین شاه عباس، پادشاه صفوی، برای ادای نذرش در سال ۱۰۱۰ قمری از اصفهان با پای پیاده به مشهد آمد.

ابن وادی قدس است نگه دار ادب

این عرش مقدس است فاخلع نعلیک

آرمینیوس وامبری، یکی از سیاحان اروپایی عصر قاجار، شوق و اشتیاق زائران امام رضا(ع) هنگام زیارت را به زیبایی توصیف کرده و نوشته است: زائران بر لبانشان زمزمه دعا جاری بود که گاه با گریه‌های بلند که سینه‌هایشان سرشار از آن است، منقطع می‌شد. زائر بارگاه را با حالت خشوع فراوان و عقب عقب رفتن ترک می‌کند. زنان و بانوان نیز در طول تاریخ ضمن تحمل سفرهای زیارتی از راه‌های دور و نزدیک به مشهد می‌آمدند و به زیارت امام مهربانی‌ها مشرف می‌شدند. علاوه بر این، از گذشته تاکنون، زنان به خدمت در حرم مطهر علاقه‌مند بوده‌اند، نخستین بانوان معلم در مشهد فعالیت آموزشی داشته‌اند. در سال ۱۰۳۸ قمری از خیرالنسا همسر ملا احمد به عنوان یکی از معلم‌های مکتب‌خانه اطفال در حرم مطهر یاد شده که مبلغ یک تومان و ۵ هزار دینار حقوق دریافت کرده است. در یک نگاه کلی، مشاغل زنان در حرم مطهر طی دوره‌ای چهارصدساله عبارت‌اند از: زیارت‌نامه‌خوانی، کفشیانی کشیک زنانه، ایاجچی‌باشی، بیمارداری دارالشفای، خادمه، ضابطه و ...

بنابر محتوای اسنادی که از دوره صفویه باقی مانده است، در سال ۱۰۲۴ قمری مواجب سالانه شغل زیارت‌نامه‌خوانی آغافاطمه، زوجه مولانا محمد مؤمن استرآبادی، یک تومان نقد و پنج خروار غله بوده است یا در سال ۱۰۸۵ قمری از آغازینیب و آغابیگم به عنوان کفشیان حرم مطهر یاد شده است و مقرری آن‌ها سه خروار جنس بوده و دریافت کرده‌اند. در سال ۱۱۲۴ قمری صالحه بیگم نیز شغل کفشیانی داشته است. بخور سوز ایام زنانه از دیگر مشاغل قدیمی در حرم مطهر است که به زنان اختصاص داشته است. در اواخر دوره صفویه و افشاریه از این شغل نام برده شده است. طی سال‌ها ۱۱۴۰ تا ۱۱۵۷ قمری، از خانم زینب به عنوان بخور سوز ایام زنانه یاد شده است. وی حدود هفده سال به این کار مشغول بوده و مقرری و مواجب گرفته است. مهم‌ترین مشاغلی که زنان در دوره قاجار داشته‌اند عبارت‌اند از: خادمه ضریح، ضابطه حرم، رخت‌شوی و ...

در دوره قاجار، انیس‌الدوله، همسر ناصرالدین‌شاه، و برخی از زنان صاحب نفوذ همچون اشرف السلطنه، سیده بیگم، بهجت‌الدوله، زینت السلطنه و ... سمت خادمی در حرم مطهر داشته‌اند که گاهی زنان دیگر به نیابت از آن‌ها در حرم مطهر خدمت می‌کردند. همان‌طور که بیان شد، هم گزارش‌های تاریخی هم اسناد مکتوب ضمن انعکاس گزارش سفرهای زیارتی، به مشاغل زنان در حرم مطهر امام رضا(ع) و اهمیت این مقوله توجه داشته‌اند.

عکس تزئینی است

سمانه سلطانی
کارشناس ارشد شهرسازی

زیارت زنانه

پایتخت معنوی ایران باید به بانوان زائر توجه ویژه داشته باشد

✚ از گذشته تاکنون، زنان همواره حضور پررنگ‌تری در مکان‌های زیارتی داشته‌اند و دارند. از این رو، توجه به نیازهای خاص زنان و تأمین اقتضائات حضور آن‌ها در فضاهای زیارتی امری اساسی است. مهم‌ترین نیاز بانوان برای امر زیارت تأمین دسترسی مناسب است زیرا آن‌ها به طور معمول مسئولیت‌های مراقبت از سایر افراد خانواده را نیز بر عهده دارند و هنگام تردد در شهر، کودک همراه آنان است. از این رو، گزینه‌های کمتری برای الگوهای رفت‌وآمد خود دارند. برای دسترسی مناسب به حرم مطهر و تسهیل امر زیارت، سه سطح از دسترسی مدنظر است.

✚ دسترسی آسان به حمل‌ونقل اولین نیاز

ابتدا دسترسی از محل اقامت به محدوده حرم مطهر یا حریم حرم اهمیت دارد. برای تأمین دسترسی مناسب شهروندان از نقاط مختلف شهر به حرم مطهر، گرچه اقدامات مثبتی مانند طرح «قرار زیارت» صورت گرفته است، باید توجه داشت این اقدامات مقطعی هستند. همگان نیز از کم و کیف آن با خبر نمی‌شوند. بهتر است به جای پرداختن به طرح‌های مقطعی بر تقویت شاهراه‌های اصلی ارتباطی شهر به حرم مطهر تمرکز شود. از اساسی‌ترین محورهای اتصالی شهر به حرم مطهر خط یک قطار شهری است زیرا بیشترین توسعه شهر به سمت غرب بوده است و این خط بخش بزرگی از شهر را در میدان بسیج به حرم مطهر پیوند می‌زند.

هم‌اکنون با از بین رفتن محدودیت‌های کرونایی شاهد استفاده گسترده شهروندان از خطوط مترو و ازدحام بیش از اندازه مردم در واگن‌های قطار شهری هستیم. این ازدحام در واگن‌های ویژه بانوان بیش از اندازه و به دلیل حضور کودکان، می‌تواند بسیار آسیب‌زا باشد. بارها بر کم بودن تعداد واگن‌های بانوان و ضرورت تأمین واگن‌های بیشتر تأکید شده است. امید است با توجه به استقبال گسترده مردم به ویژه بانوان از قطار شهری برای امر زیارت، این مهم محقق شود.

✚ زنان جدی گرفته شوند

سطح دوم، دسترسی از حریم حرم به ورودی‌های حرم مطهر است. متأسفانه در سه دهه گذشته اشتیاق زیادی به تغییر در بافت اطراف حرم وجود داشته است. امروز وقتی به موضوع زیارت می‌نگریم، متوجه می‌شویم به علت نوع توسعه بافت اطراف حرم، چقدر زیارت برای زائران به ویژه گروه‌های آسیب‌پذیر مانند بانوان دشوار شده است. برای نمونه، در گذشته راه‌باغ‌هایی که به شارستان‌های اطراف حرم متصل می‌شدند عرضی حدود هشتاد تا ۱۲۰ متر دارند. پرسش اینجاست که این راه‌باغ‌ها چه جمعیتی را و با چه رفتاری می‌خواهند عبور دهند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد مبنای این مداخلات جدا کردن حرم از شهر و نتیجه آن گسستن پیوند حرم و شهر بوده است. در نتیجه این اقدامات، شاهد دوگانه‌سازی میان امر قدسی زیارت و امر عرفی سکونت هستیم. از نتایج این دوگانه‌سازی، می‌شود به کاهش جمعیت بافت پیرامون حرم اشاره کرد. این موضوع می‌تواند بر امنیت زنان زائر بیش از پیش تأثیر منفی بگذارد.

✚ دسترسی به ورودی‌های حرم

در سطح سوم دسترسی، دسترسی از ورودی‌های حرم مطهر به فضای زیارتی مورد نظر زائر است. در این سطح هم با مشکل دسترسی مواجه هستیم زیرا بررسی ادراکات ذهنی زائران نشان می‌دهد بسیاری از آن‌ها به ویژه بانوان زمانی که به حرم مطهر رضوی مشرف می‌شوند بست‌ها و صحن‌های بزرگ مقیاس اطراف حرم مطهر را به عنوان مقصد زیارتی خود در نظر نمی‌گیرند بلکه هدف نهایی آن‌ها مضجع مطهر و رواق‌های اطراف آن است. از این رو، همواره در تلاش‌اند از این عرصه‌ها که در زمستان لغزنده و در تابستان بسیار آفتاب‌گیرند و عموماً خوانایی مناسبی ندارند، خود را با طمأنینه قلبی به ضریح مطهر برسانند.

عکس: حسن صلواتی افشار آرا